

Other important problems concern university education, dissemination of the results of archaeological research, presentation of archaeological knowledge to students, etc.

It was obvious to all the participants that the meeting was just the first step in a necessary international discussion. The generally accepted conclusion of the Madrid meeting was that the pluralism of contemporary archaeology is a value which is worth promoting. Ethics, however, should be the foundation for the unity and harmony of archaeology, defining the attitudes of archaeologists towards their data, towards society and towards other archaeologists.

Written by the author, verified by James Clark

Adrian Antczak

Doc. & hab. Zbigniew Kobyliński

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

ul. Szkiełkowska 101

00-141 Warszawa

e-mail: z.kobylinski@pau.pan.gov.pl

STANISŁAW TABACZYŃSKI

ARCHEOLOGIA WOBEC SZANS I PUŁAPEK PONOWOCZESNEGO ŚWIATA¹

Tytuł mego wystąpienia nawiązuje do materiałów z seminariów profesora Zygmunta Bauma prowadzonych w Instytucie Kultury w Warszawie w latach 1995–1996 (A. Zeidler-Janiszewska red. 1997). Natomiast jego treść — obok oczywistych powiązań z obradami międzynarodowego spotkania w Mądralinie, w ramach inicjatywy Europejskiej Fundacji Nauki, skupionymi wokół problemu *Whither Archaeology?* (bądź też *Quo vadis archaeologia?*), zreferowanymi wyżej w wyczerpujący i nader interesujący sposób przez docenta Zbigniewa Kobylińskiego (2003) — nawiązuje także do innych, niedawnych spotkań naukowych i publikacji na temat obecnego stanu i kierunków rozwoju naszej dyscypliny, widzianej z perspektywy przełomu wieków.

KONTEKST DEBATY W MĄDRALINIE NAD STANEM OBECNYM I PRZYSZŁOŚCIĄ ARCHEOLOGII

Chciałbym tu przede wszystkim wymienić zorganizowane w roku 1999 przez Uniwersytet w Sienie międzynarodowe sympozjum *Archeologia teorica* (N. Terrenato red. 2000). W programie tego sympozjum znalazły się wystąpienia osiemnastu badaczy z krajów europejskich oraz ze Stanów Zjednoczonych, które były przedmiotem dyskusji w ciągu intensywnych, tygodniowych obrad poświęconych historii oraz aktualnemu stanowi i perspektywom rozwojowym archeologii (por. też S. Tabaczyński 2000a). Na uwagę zasługuje także, ze względu na tematykę obrad w Mądralinie, spotkanie naukowe, jakie odbyło się w Pradze w roku 1999 z okazji 80-lecia działalności Instytutu Archeologii, którego centralnym punktem był referat Evžena Neustupného (2000), zatytułowany *Archeologia w trzecim tysiącleciu*. Przypadł mi wówczas zaszczyt wygłoszenia, w formie koreferatu, wykładu *Archeologia u progu trzeciego tysiąclecia* (S. Tabaczyński 2000b). Dwa lata później odbyła się, z kolei w Warszawie, z okazji dziesięciolecia działalności naszego Komitetu

¹ Niniejszy artykuł jest tekstem referatu wygłoszonego w dniu 16 stycznia 2003 r. na posiedzeniu Komitetu Nauk Pra- i Protohistorycznych w Warszawie.

Nauk Pra- i Protohistorycznych PAN, konferencja poświęcona tej samej tematyce (E. Neustupny 2001a; S. Tabaczyński 2001a; J. Lech red. 2001)².

W ubiegłym roku miała też miejsce w Biskupinie międzynarodowa konferencja, zorganizowana przez prof. B. Gedigę na temat: *Archeologia — Kultura — Ideologia* (B. Gediga, A. Mierzwiński, W. Piotrowski red. 2002). Wygłoszony tam przeze mnie referat (S. Tabaczyński, w druku) w kontekście innych wystąpień i związanych z nimi dyskusji również będzie punktem odniesienia dla wielu myśli i sformułowań mego wystąpienia.

Pragnąłbym także w tym miejscu przywołać publikacje, które są szczególnie blisko związane z tematyką naszego spotkania w Mądralinie. Są to nade wszystko następujące prace: H. Härke red., *Archaeology, ideology and society. The German experience* (2000); M.K.H. Eggert, U. Veit red., *Theorie in der Archäologie. Zur englischsprachigen Diskussion* (1998); M. Johnson, *Archaeological theory* (1999; 2000); L.S. Klejn, *Metaarchaeology* (2001); I. Hodder red., *Archaeological theory today* (2002); E. Zangger, *The future of the past. Archaeology in the twenty-first century* (2001); B. Cunliffe, W. Davies, C. Renfrew red., *Archaeology. The widening debate* (2002).

Wspomnę też o niewydanej jeszcze, lecz przygotowywanej do druku pracy doktorskiej Anny Zalewskiej *Teoria źródła historycznego i archeologicznego we współczesnej refleksji metodologicznej*. Chcę również przypomnieć liczne studia doktor Ewy Domańskiej, w tym między innymi wydaną pod jej redakcją zbiorową pracę *Historia: o jeden świat za daleko?* (E. Domańska red. 1997) oraz publikację wywiadów przeprowadzonych przez nią z wybitnymi reprezentantami filozofii historii w dobie post-postmodernizmu (E. Domańska 1998). W publikacjach tych znajdujemy wyjątkowo interesujące wypowiedzi dotyczące obecnego *status quo* i tendencji charakteryzujących współczesną historiografię.

Na koniec wreszcie chciałbym zwrócić uwagę na publikacje Krzysztofa Pomiana, w tym m.in. na jego niezmiernie inspirujące artykuły: *Europa i jej narody* (1992) oraz *Jak uprawiać historię kultury* (1995) — będący próbą połączenia podejścia semiotycznego z pragmatycznym, opublikowany ostatnio w „Przeglądzie Historycznym”, a także na późniejsze wypowiedzi tego autora.

KU CAŁOŚCIOWEJ WIZJI CZŁOWIEKA I JEGO HISTORII

Wydaje się, iż rozpatrując dziś możliwe, dające się przewidzieć kierunki rozwojowe archeologii jako dyscypliny naukowej, w kontekście szeroko pojmowanych nauk o człowieku i w kontekście zmieniających się uwarunkowań społecznych, kulturowych i politycznych, warto nawiązać do proponowanego przez K. Pomiana trójczłonowego ujęcia dziejów, „które ukształtowało się w średniowieczu i składało z hierarchicznie ułożonych i powiązanych ze sobą historii: biblijnej, antycznej i etnicznej” (K. Pomian 2002, s. 9n.).

Krzysztof Pomian w swych pracach analizuje długotrwały proces dochodzenia do aparatu pojęciowego, bez którego nowożytna archeologia nie byłaby możliwa. Rozpatruje właściwie łacińskiej tradycji chrześcijańskiej trzy sposoby myślenia i oglądu przeszłości: 1. z perspektywy historii powszechnej, ujmowanej jako historia święta — dzieje zbawienia całej ludzkości przez Chrystusa i Kościół; 2. z perspektywy historii powszechnej, ujmowanej na sposób świecki — jako historia jednoczenia ludzkości przez Cesarstwo; 3. z perspektywy historii etnicznej, opisującej dzieje poszczególnych ludów i uwzględniającej ich odrębności.

² W dniu 12 lutego br. w siedzibie placówki Polskiej Akademii Nauk w Rzymie odbyło się też, na zaproszenie prof. Krzysztofa Żaboklickiego, prowadzone przez piszącego te słowa spotkanie seminaryjne na temat *Quo vadis archaeologia? Il futuro dell'indagine sul passato*, połączone z prezentacją książki pod redakcją Zbigniewa Kobylińskiego, wydanej w Warszawie w roku 2001, *Quo vadis archaeologia? Whither European archaeology in the 21st century?* Na tym spotkaniu wygłoszone zostały cztery koreferaty przez badaczy włoskich — prof. Annę Marię Bieti Sestieri (Sovrintendente ai Beni Culturali per l'Abruzzo), prof. Francesco Fedele (Università di Napoli), prof. Alessandro Guidi (Università di Verona) oraz dra Paolo Gull (Università della Tuscia, Viterbo) — i odbyła się długotrwała, ożywiona dyskusja.

Te właśnie trzy perspektywy, trzy sposoby myślenia o przeszłości i ujmowania dziejów wyznaczają — zdaniem K. Pomiana — miejsce i rolę archeologii w kulturze, a przez to także określają rodzaj gromadzonych zasobów materiałów archeologicznych oraz ich znaczenie poznawcze, a także politykę w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

Dominacja historii biblijnej jako historii powszechnej, a zarazem świętej, to okres od XI do XV w., kiedy mieszkańcy świata łacińskiego reprezentowali duchową jedność — *christianitas*. Pojmowanie historii antycznej jako historii powszechnej, ale świeckiej, to stulecia XVI–XVIII — czas politycznego i kulturowego konstituowania się kontynentu, któremu jego twórcy nadali nazwę Europy. Historia etniczna, z kolei, przypada na wieki XIX i XX. Jest to okres ruchów narodowych, radykalnych nacjonalizmów, wojen światowych, konfliktów między demokracją a totalitaryzmem w różnych jego odmianach.

Ostatnie dziesięciolecia XIX i pierwsze dziesięciolecia XX w. to okres, kiedy archeologia etniczna staje się dziedziną uprzywilejowaną. Mnożą się wykopaliska i muzea archeologiczne. Kończy się on — zdaniem K. Pomiana — na naszych oczach, w latach 1989–1990. Następny etap — to czas integracji europejskiej. Zmieniają się myślenie o historii i sposoby jej uprawiania. Odchodzimy z ujmowania przeszłości wyłącznie z perspektywy narodowej, zmierzając do oglądu szerszego — europejskiego.

Brak natomiast, co bardzo silnie podkreśla K. Pomian, całościowo rozumianej koncepcji historii powszechnej, która obejmowałaby dzieje człowieka co najmniej od pojawienia się *Homo sapiens*, i to na całej powierzchni globu. K. Pomian (2002) wyraża przy tym zdanie, iż czas nowej historii powszechnej jeszcze nie nadszedł. Od siebie dodam, iż czas ten chyba już nadchodzi. A świadectwem tego mojego optymistycznego przekonania jest fakt podejmowania przez ogólnoeuropejskie instytucje naukowe, jak np. European Science Foundation, takich programów jak ostatnio *The Origin of Man, Language and Languages* (wstępna informacja S. Tabaczyński 2001b).

Oczywiście pytanie, czy ten czas już nadszedł, czy też dopiero nadejdzie wraz z postęпами globalizacji, pozostaje nadal otwarte. K. Pomian przypuszcza jednak, że „trójczłonowe ujęcie dziejów zostanie prędkiej czy później odtworzone, acz w postaci bardzo różnej od tej, o jakiej była tu mowa. Będzie ono składało się z historii powszechnej [...], z historii różnych cywilizacji, w tym — europejskiej, oraz z historii narodowych, przy czym te trzy ujęcia będą na różne sposoby powiązane ze sobą” (K. Pomian 2002, s. 14–15). Sądzę, iż ta całościowa wizja historiografii, w tym także archeologii, zasługuje na uwagę i stanowi już dziś, i stanowić będzie także nadal, dobry punkt odniesienia dla rozważań o przyszłości badań nad przeszłością, która była przedmiotem referatu Zbigniewa Kobylińskiego.

MIEDZY MODERNIZMEM, POSTMODERNIZMEM A POST-POSTMODERNIZMEM

W tym miejscu nasuwa się pytanie, czy nakreślona przez Krzysztofa Pomiana wizja rozwoju wiedzy o przeszłości społecznej realizowana będzie pod wpływem myśli postmodernistycznej, dominującej dziś w wielu środowiskach historycznych, a także obecnej w archeologii postprocesualnej?

„W trwających od lat sporach na temat postmodernizmu dużo nieporozumień wynika stąd, że nie odróżnia się postmodernizmu jako *ideologii* od postmodernizmu jako *określenia* i różnych nowych zjawisk charakteryzujących cywilizację współczesną. Postmodernizm jako ideologia to światopogląd nacechowany relatywizmem, nihilizmem, dezynwolturą, pogardą dla tradycji, wartości, zasad. Natomiast postmodernizm jako określenie obiektywnie występujących dziś zjawisk takich jak: zastępowanie struktur hierarchii przez strukturę sieci, uznanie racji *in n e g o* jako racji równorzędnej, powszechne rozmnożenie wszystkich zjawisk, postaw, poglądów, szkół, tendencji, jest terminem ideowo obojętnym i pożytecznym” (R. Kapuściński 2002, s. 95–96).

„Teoretyczna wszędobylskość” postmodernizmu — by postużyć się terminem Ewy Domańskiej ze *Wstępu* do pracy *Historia: o jeden świat za daleko?* (E. Domańska red. 1997, s. 12) — w naukach humanistycznych ujawniła się przede wszystkim w postaci tzw. zwrotu narratywistycznego. „Zwrot ów spowodował zakwestionowanie nie tylko dotychczas uznawanego ontologicznego statusu prze-

szości, a co się z tym wiąże, przekonania o możliwości bezpośredniego dotarcia do niej, lecz także statusu historii [i dodajmy — archeologii, S.T.] jako dyscypliny ('nauka' czy 'literatura') oraz panujących poglądów na temat sposobów osiągania wiedzy historycznej" (E. Domańska red. 1997, s. 12). Koncepcja ontycznego statusu źródła podlegała w ostatnich dziesięcioleciach znamiennej ewolucji. Od punktu wyjścia, w którym źródłom przypisywano specjalny status, traktując je jako swoisty — by odwołać się do terminologii J. Topolskiego (1997, s. 70) — „kontener przechowujący prawdę o przeszłości”, aż po całkowite niemal zaprzeczenie ich istnienia przez postmodernistów na rzecz wyobraźni historycznej, dla której źródła stanowią jedynie niejako „przeszkodę” bądź też — w terminologii Shanksa i Tilley'ego (1987) — „siatkę oporową” w konstruowaniu dowolnej interpretacji przeszłości.

Postmodernizm wywołał z pewnością epistemologiczny chaos. Jednakże w wyniku prowadzonych od dziesiątków lat dyskusji ugruntowuje się coraz bardziej zasadne, jak się wydaje, przekonanie, że wzajemne relacje między językiem a światem nie mogą być dziś rozumiane i opisywane za pomocą aparatu pojęciowego charakterystycznego dla epoki modernizmu.

Matthew Johnson w swej *Archaeological theory* (1999) charakteryzuje główne cechy dwóch odmiennych orientacji badawczych: myśli modernistycznej (związanej silnie z tradycją pozytywistyczną) i postmodernistycznej (antypozytywistycznej). Modernizm w jego ujęciu cechują: utopijna wiara w postęp, możliwość osiągnięcia stanów doskonałych w organizacji społecznej i w wiedzy naukowej. Na przykład dla Marksa takim stanem był komunizm, dla Fukuyamy — kapitalizm burżuazyjny, dla pozytywistów — ostateczna teoria fizycznego *universum*. Myśl tę cechuje ponadto założenie *teleologii* w ludzkich działaniach oraz *esencjalizm* — wiara w niezienne właściwości świata realnego, które funkcjonują pozatekstualnie. Orientacja ta przyjmuje także, iż poznanie winno odbywać się w ramach określonych dyscyplin. *Dyscyplina* stoi — w myśl tego założenia — na straży precyzji, obiektywności i naukowości w procesie poznawania rzeczywistego świata, na który składają się różne zjawiska podlegające różnym typom badania.

Cechy charakteryzujące postmodernizm są niejako zaprzeczeniem tych cech, które charakteryzują myśl modernistyczną. Odrzuca się zatem mit *postępu*, odrzuca się założenie *teleologii* w postępowaniu człowieka, odrzuca się *esencjalizm*. Podważa się także sensowność podziału nauki na *dyscypliny*, postulując raczej zacieranie granic („blurring the borders”) między nimi.

Kwestia wpływów postmodernizmu na badanie przeszłości społecznej przez historyków i archeologów, a także na inne dyscypliny humanistyczne, pozostaje ciągle otwarta. Są autorzy, którzy mówią o schyłkowej fazie postmodernizmu, bądź też przekonują, iż znajdujemy się już w fazie post-postmodernistycznej, a w każdym razie do fazy tej powoli się zbliżamy. I tutaj odwołam się znów do fragmentów niezwykle interesującej refleksji teoretycznej w wystąpieniu Jeana-Clauda Gardina w Mądralinie.

Referował on między innymi zaskakujące zmiany postaw badawczych w obrębie filozofii nauki. Najbardziej uderzająca jest w tym zakresie postawa Paula Ricoeura, którego poglądy w znacznej mierze leżały u podstaw przełomu antypozytywistycznego w nauce. P. Ricoeur głosił pogląd, iż nauki o człowieku mają specjalny status, pozostający w radykalnej opozycji do nauk przyrodniczych zarówno z punktu widzenia epistemologicznego, jak i metodologicznego. Odrzucał założenia pozytywizmu, różnice między wyjaśnianiem a rozumieniem, społeczno-historyczne podstawy interpretacji w naukach humanistycznych i wynikające stąd nieuchronnie konflikty nierozstrzygalne za pomocą danych empirycznych. Narratywizację uważał za uprzywilejowaną formę wiedzy o człowieku, kwestionując ostrą granicę między narracją historyczną a fikcją literacką.

Radykalną zmianę swych poglądów ogłosił P. Ricoeur (2000) w wykładzie *L'écriture de l'histoire et la représentation du passé*, wygłoszonym w 2000 roku na Sorbonie. Ku kompletnemu zaskoczeniu około 1000 słuchaczy Ricoeur stwierdził, iż: 1. krytyka wyrażana w przeszłości przez Marca Blocha i jego zwolenników wobec pozytywistycznych idei historyków była nie całkiem usprawiedliwiona. Powrót do dobrze ugruntowanych zasad metodyki XIX-wiecznej historiografii jest obecnie niezbędny, aby stworzyć solidną bazę źródłową wydarzeń historycznych, które profe-

sjonalny historyk musi ustalić w celu stworzenia dobrze ugruntowanych, złożonych struktur interpretacyjnych; 2. podejście semiotyczne do tych struktur interpretacyjnych jest niezbędne, gdyż „nie ma niedającego się zredukować podziału między wyjaśnieniem a rozumieniem”; 3. proponuje natomiast teraz inny podział — między komponentami eksplanacyjnymi i narracyjnymi w konstrukcjach historycznych, gdyż pełnią one zgoła odmienne funkcje: poznawcze w pierwszym przypadku, a opisowe (*scripturaire*) w drugim (te drugie zawierają elementy retoryczne i literackie). Przy okazji warto wspomnieć, iż J.-C. Gardin jest autorem bardzo wnikliwie przeprowadzonej analizy publikacji archeologicznych, w których wyróżnić można (i należy) bardzo wyraźnie elementy procedury logiczno-naukowej oraz elementy właściwe narracji typu literackiego (J.-C. Gardin, M.N. Borghetti 1995); 4. z tego też względu — podkreśla P. Ricoeur — winniśmy oprzeć się wszelkim pokusom zacierania granic między historią a fikcją.

Niezwykle interesujący jest komentarz Gardina do tej nieoczekiwanej i radykalnej zmiany poglądów wybitnego filozofa. Zadaje również pytanie, co zostaje z hermeneutyki głoszonej i budowanej przezeń przez lata. Ciekawe jest też, co było przyczyną tego zwrotu. Ricoeur wskazuje jasno, że zmiana ta została spowodowana debatą na temat negacjonizmu w środowisku profesjonalnych historyków. Gardin dodaje, iż można się wzdragać na myśl, iż archeologowie mieliby czekać na wykopaliska w Hiroszynie, aby odkryć granice relatywizmu, który pojawia się dziś także w ich dyscyplinie (J.-C. Gardin 2001, s. 26).

MODEL LOGICZNO-DYSKURSYWNY PUBLIKACJI ARCHEOLOGICZNYCH „ARKEOTEK”

Jak wspomniał w swym referacie docent Kobyliński, dalszej dyskusji wymagają m.in. kwestie rozpowszechniania rezultatów badań archeologicznych z uwzględnieniem potencjalnej roli periodyków internetowych. Zwiększenie dostępu do publikacji może bowiem przyczynić się do postępu wiedzy, jej upowszechnienia, a także do podniesienia na wyższy poziom dydaktyki uniwersyteckiej. Postulaty dotyczące tych kwestii były referowane w Mądralinie. Mam przyjemność podzielić się wiadomością, iż program zarysowany wtedy przez J.-C. Gardina i przedyskutowany przez uczestników spotkania jest obecnie już w fazie realizacji. 10 grudnia 2002 r. powołane zostało do życia Stowarzyszenie Europejskie „ARKEOTEK”, które działa w powiązaniu z Uniwersytetem Paryż X (w Nanterre) oraz z CNRS. W ramach tych instytucji stworzony też będzie program publikacji opartych na najnowszych osiągnięciach technologii informatycznej. W pierwszym okresie formowania imprezą tą kierują, znani także z obecności w Polsce, Alain Gallay oraz Jean-Claude Gardin, a także Valentine Roux (J.-C. Gardin 2002a; 2002b). Prof. Gardin przekazał mi też wiadomość, iż V. Roux pozostaje w tej kwestii w kontakcie z Instytutem Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie.

ZAPROSZENIE DO ARCHEOLOGII REFLEKSYWNEJ

Na zakończenie mego krótkiego referatu, traktującego bardzo wybiórczo niektóre tylko z wielu problemów dotyczących perspektyw rozwoju naszej dyscypliny w rozpoczynającym się stuleciu, pragnę z satysfakcją odnotować interesujące zmiany, jakie zachodzą w archeologii niemieckiej (por. też P.F. Biehl, A. Gramsch, A. Marciniak red. 2002).

Do niedawna jeszcze we wpływowych kręgach archeologii niemieckiej wyrażana była głęboka niechęć w stosunku do „strukturalistycznego relatywizmu” głoszonego przez postprocesualistów, a „alternatywa postmodernistyczna” oznaczała np. w opinii Ulricha Veita zupełne zerwanie z tradycją oświeceniową, która była podstawą nowoczesnej nauki oraz nowoczesnej historiografii. Obawiano się wręcz, czy przyjęcie tej alternatywy nie oznaczałoby końca archeologii jako dyscypliny akademickiej (przytoczone tu opinie zawarte są m.in. w zbiorowej pracy pod redakcją Heinricha Härkego, *Archaeology, ideology and society* [2000], którą wymieniłem na początku mego wystąpienia; por. też dotyczące tej pracy recenzje [S. Tabaczyński 2001c; 2002a]).

Obecnie stosunek archeologów niemieckich do dyskusji i refleksji uprawianych tak żywo w świecie anglosaskim wydaje się ulegać radykalnej zmianie. Szczególnie dobitny wyraz tych

zmian znajdujemy w pracy Manfreda K.H. Eggerta (1998) poświęconej teorii w archeologii pradziejowej i wczesnośredniowiecznej, opublikowanej w serii Tübinger Archäologische Taschenbücher. Na szczególną uwagę zasługują tu dwa momenty: postulat ożywienia i pogłębienia refleksji teoretyczno-metodologicznej, wyrażającej się w odejściu od kossinnowskiej koncepcji prehistorii opartej na historyzmie na rzecz pradziejów (Urgeschichte) pojmowanych jako dział antropologii. Oznacza to powrót do koncepcji Rudolfa Virchowa, która w miejsce wąskich, opisowych, idiograficznych podejść wprowadza perspektywę globalnego, holistycznego ujęcia przeszłości społecznej.

Nie mniej interesujący jest drugi postulat Eggerta — postulat reorientacji badań archeologicznych w nawiązaniu do m.in. koncepcji powszechnej historii kultury Karla Lamprechta oraz koncepcji rozumiejącej socjologię Maxa Webera, jak również do historiografii reprezentującej „neue Kulturgeschichte”. Jest przy tym rzeczą niezwykle interesującą, iż owa zmiana orientacji badawczej miałaby się odbyć nie na zasadzie prostej adaptacji teoretycznych osiągnięć archeologii anglosaskiej, lecz na zasadzie transformacji, co pozwoliłoby uniknąć tzw. pułapki Vilfreda Pareto. Paradigmat transformacji (a nie przejścia — transition — i prostej adaptacji) nie określa bowiem z góry stanu, do którego zmierzamy, lecz zakłada, iż stan ten będzie dopiero stopniowo kształtowany w procesie postępowania badawczego, gromadzonych doświadczeń oraz pogłębionej refleksji krytycznej. W ten sposób uniknąć można nieustającego pościgu za wzorami, które zmieniają się, zanim zostaną doświadczone, a dystansu między celem a dążeniami nie daje się nigdy nadrobić (szerzej: S. Tabaczyński 2002b, s. 75).

Na zakończenie mej wypowiedzi pragnę podzielić się pewną refleksją ogólniejszą. Myślę, że podczas gdy „nowa archeologia” może być uważana za nieudaną lub nie w pełni udaną, być może — przedczesną — a może, po prostu, niezręczną i mało skuteczną próbę dokonania przełomu antypozytywistycznego w archeologii, to wpływ postmodernizmu na nauki historyczne i orientacja archeologii postprocesualnej stanowią rzeczywistą realizację tego przełomu. Archeologia jako dyscyplina traci rzeczywiście swą niewinność intelektualną — by odnieść się do znanego sformułowania Davida Clarke’a. Wydaje się, iż zbliżamy się do punktu, z którego już nie ma odwrotu. Z porzuceniem zasady ścisłego rozgraniczania zakresu działania dyscyplin akademickich zanikają też nisze, obszary stagnacji, sprzyjające ślepej, wąskiej specjalizacji i endogamicznej izolacji, co może prowadzić do partykularnej stronniczości ocen (przypominam tu znane „prawo młota” Kaplana) oraz do fatalnego w skutkach zawężania horyzontów.

Zagadnienia takie, jak wzajemne relacje między językiem a rzeczywistością pozawerbalną, kwestia prawdy historycznej, stosunek podmiotu/przedmiotu w procesie badawczym oraz nowe pojmowanie koncepcji źródła archeologicznego, to tylko niektóre z przykładów, których nie można wyczerpująco opisać, zdefiniować, zanalizować i zastosować w badaniach archeologicznych wyłącznie na podstawie aparatu pojęciowego pozytywizmu, z wszelkimi cechującymi go ograniczeniami. Mogą one natomiast być skutecznie podejmowane z użyciem wszelkich środków i doświadczeń, jakimi dysponujemy dziś w obrębie nauk o człowieku i jego środowisku przyrodniczym.

Mam nadzieję, iż moje krótkie wystąpienie przyczyniło się do zarysowania zasięgu problematyki związanej z dalszym rozwojem archeologii oraz skali problemów, jakie staną przed badaczami przeszłości w nadchodzących latach. Zdaję sobie przy tym w pełni sprawę — podzielając w pełni opinię Evżena Neustupnego — z faktu, iż zasięg naszych przewidywań jest ograniczony. Nie sięga on dalej niż — jak pisze ten badacz — „do najbliższego skrzyżowania dróg” (E. Neustupný 2001b, s. 37).

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

TAT — Tübinger Archäologische Taschenbücher, Münster–New York–München–Berlin.

Literatura

- Biehl P.F., Gramsch A., Marciniak A. red.
 2002 *Archäologien Europas / Archaeologies of Europe. Geschichte, Methoden und Theorien / History, Methods and Theories*, TAT, t. 3.
- Cunliffe B., Davies W., Renfrew C. red.
 2002 *Archaeology. The widening debate*, Oxford.
- Domańska E.
 1998 *Encounters: philosophy of history after postmodernism*, Charlottesville.
- Domańska E. red.
 1997 *Historia: o jeden świat za daleko?*, Poznań.
- Eggert M.K.H.
 1998 *Theorie in der Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie: Erwägungen über und für die Zukunft*, [w:] M.K.H. Eggert, U. Veit red., s. 357–378.
- Eggert M.K.H., Veit U. red.
 1998 *Theorie in der Archäologie. Zur englischsprachigen Diskussion*, TAT, t. 1.
- Gardin J.-C.
 2001 *Logicist modelling and the transfer of knowledge in the humanities*, [w:] Z. Kobyliński red., s. 22–29.
 2002a *Archaeological discourse, conceptual modelling and digitalisation: An interim report of the logicist program*, [w:] *Computer applications and quantitative methods in archaeology*, Conference, 2–6 April 2002, Heraklion, Crete, Greece, s. 1–7.
 2002b *Les modèles logico-discursifs en archéologie*, [w:] XIV Congress of the International Union of Prehistoric and Protohistoric Sciences (Liège — Belgium — September 2001), Commission IV, *Data management and mathematical methods in archaeology*, F. Djindjian, P. Moscati red., *Archeologia e calcolatori*, 13, All'Insegna del Giglio, s. 19–30.
- Gardin J.-C., Borghetti M.N.
 1995 *Architettura dei testi storiografici*, Bologna.
- Gediga B., Mierzwiński A., Piotrowski W. red.
 2002 *Archeologia — Kultura — Ideologia. Biskupin, 20–22.06.2002. Streszczenia referatów*, Biskupin.
- Härke H. red.
 2000 *Archaeology, ideology and society. The German experience*, [w:] *Gesellschaften und Staaten im Epochenwandel*, t. 7, Frankfurt am Main–Berlin–Bruxelles–New York–Oxford–Wien.
- Hodder I. red.
 2002 *Archaeological theory today*, Cambridge.
- Johnson M.
 1999 *Archaeological theory. An introduction*, Oxford–Malden.
 2000 *Archaeological theory. An introduction*, wyd. II, Oxford–Malden.
- Kapuściński R.
 2002 *Lapidarium V*, Warszawa.

- Klejn L.S.
2001 *Metaarchaeology*, Acta Archaeologica, Supplementa 3, København.
- Kobyliński Z.
2003 *Quo vadis archaeologia? O przyszłości badań nad przeszłością*, „Archeologia Polski”, t. 48, z. 1–2, s. 223–234.
- Kobyliński Z. red.
2001 *Quo vadis archaeologia? Whither European archaeology in the 21st century?*, Proceedings of the European Foundation Exploratory Workshop, Mađralin near Warsaw, 12–15 october 2001, Warsaw.
- Lech J. red.
2001 *Archeologia na progu III tysiąclecia*, Warszawa.
- Neustupný E.
2000 *Archeologie ve třetím tisíciletí*, „Archeologické rozhledy”, t. 52, z. 3, s. 412–416.
2001a *Archeologia w trzecim tysiącleciu*, [w:] J. Lech red., s. 31–38.
2001b *The cognitive role of archaeology*, [w:] Z. Kobyliński red., s. 30–37.
- Pomian K.
1992 *Europa i jej narody*, Warszawa.
1995 *Jak uprawiać historię kultury*, „Przegląd Historyczny”, t. 36, z. 1, s. 1–13.
2002 *Archeologia, Historia, Naród*, [w:] *Archeologia toruńska. Historia i teraźniejszość, Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej z okazji 140-lecia muzealnych zbiorów archeologicznych w Toruniu, 16–17 maja 2002*, B. Wawrzykowska red., Toruń, s. 9–15.
- Ricoeur P.
2000 *L'écriture de l'histoire et la représentation du passé*, „Annales, Histoire, Sciences Sociales”, juillet–août, nr 4, s. 731–747.
- Shanks M., Tilley C.
1987 *Re-Constructing archaeology. Theory and practice*, Cambridge.
- Tabaczyński S.
2000a *Una svolta metodologica forzata e le sue conseguenze inattese: il caso dell'archeologia polacca*, [w:] N. Terrenato red., s. 189–211.
2000b *Archeologia u progu trzeciego tysiąclecia*, „Archeologické rozhledy”, t. 52, z. 3, s. 417–422.
2001a *Archeologia na progu XXI wieku*, [w:] J. Lech red., s. 39–51.
2001b *Observations on the European Science Foundation Exploratory Workshop „Whither Archaeology?”*, [w:] Z. Kobyliński red., s. 12–16.
2001c (rec.) *Archaeology, ideology and society. The German experience*, Edited by Heinrich Härke, *Gesellschaften und Staaten im Epochenwandel*, vol. 7, Frankfurt am Main: Peter Lang — *Europäischer Verlag der Wissenschaften 2000*, pp. 434, [w:] „Archeologia Polona”, t. 39, s. 173–192.
2002a (rec.) *Archaeology, ideology and society. The German experience*, Heinrich Härke red., [w:] *Gesellschaften und Staaten im Epochenwandel*, t. 7, Frankfurt am Main–Berlin–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2000, ss. 434, [w:] „Archeologia Polski”, t. 47, z. 1–2, s. 375–389.
2002b *From the history of eastern and western archaeological thought: an introduction to discussion*, [w:] P.F. Biehl, A. Gramsch, A. Marciniak red., s. 67–76.
w druku *Archaeology: dealing with the past in the present*.
- Terrenato N. red.
2000 *Archeologia teorica. X ciclo di lezioni sulla ricerca applicata in archeologia*, Certosa di Pontignano (Siena), 9–14 agosto 1999, Consiglio Nazionale delle Ricerche, Università degli Studi di Siena, Firenze.

Topolski J.

- 1997 *Czy historyk ma dostęp do przeszłej rzeczywistości? Problem źródeł historycznych*, [w:] E. Domańska red., s. 56–70.

Yates Y.

- 1990 *Jacques Derrida. „There is nothing outside the text”*, [w:] *Reading material culture*, C. Tilley red., Oxford, s. 206–280.

Zangger E.

- 2001 *The future of the past. Archaeology in the twenty-first century*, London.

Zeidler-Janiszewska A. red.

- 1997 *O szansach i pułapkach ponowoczesnego świata — materiały z seminarium Prof. Zygmunta Baumana w Instytucie Kultury (jesień 1995 — wiosna 1996)*, Warszawa.

STANISŁAW TABACZYŃSKI

ARCHAEOLOGY IN THE FACE OF THE OPPORTUNITIES AND MENACES OF THE POSTMODERN WORLD

S u m m a r y

In his lecture prof. Zbigniew Kobyliński has presented, in a very interesting and as exhaustive as possible manner, the main problems discussed in the ESF Exploratory Workshop at Maǳralin. The author of the present short contribution gives some comments to the problem of cognitive and cultural role of the archaeology in modern times.

The contribution is divided into five parts. The first part concerns the Maǳralin conference in the context of the debates on the *status quo* and the future of archaeology. There has recently been a marked increase in the numbers of publications (e.g. E. Domańska red. 1997; M.K.H. Eggert, U. Veit red. 1998; M. Johnson 1999; H. Härke red. 2000; N. Terrenato red. 2000; L.S. Klejn 2001; E. Zangger 2001; S. Tabaczyński 2000a; 2000b; 2001a; 2001b; 2001c; 2002a; 2002b; I. Hodder red. 2002; B. Cunliffe, W. Davies, C. Renfrew red. 2002; K. Pomian 2002), conferences and seminars (Siena, Prague, Warsaw, Biskupin, Rome) concerning these problems. Some of them have been presented and commented in this contribution.

The second part *Toward a global vision of man and his history* is devoted to Krzysztof Pomian's concept of the tripartite depiction of history which had already emerged by the Middle Ages in Europe: biblical (sacral) history, antique history and ethnic history, and without which contemporary archaeology would not be possible. There are just these three perspectives, three ways of thinking, understanding and conceiving history, that determine the cultural role of archaeology. There is a lack, however, of a generally conceived concept of history which should embrace history at least since the appearance of *Homo sapiens* on the whole globe. Perhaps the ESF Programme *The Origin of Man, Language and Languages* could be treated as a good omen for the fulfilment of this postulate.

The third part *Between modernism, postmodernism and post-postmodernism* concerns the theoretical ubiquitousness of postmodernism in the historical and social sciences, first and foremost in the form of the so called historical and linguistic “turns”.

Modernism is characterized by a certain sort of utopian vision of progress. The modernists believe, for example, that we can reach a perfectly organized state. This could be communism for Marx; bourgeois capitalism for Fukuyama or a final theory of the physical universe for scientists. The modernists view a teleology in human affairs. This assumption underlies the concept of grand processes with a definite start-point and end-point. They perceive essential

properties of a “real world” which we can study independently of what we write about them. They assume also disciplinarity in the studies of the “real world”. Each discipline should deal with different kinds of phenomena examined.

The traits characterizing postmodernism represent a kind of negation of the above-described key features of modernism. So one rejects the myth of progress, rejects the assumption of teleology in human behaviour, one also negates essentialism as an immanent feature of the “real world”. For Jacques Derrida, “there is nothing outside the text” (Y. Yates 1990); there are just other texts. An additional postulate is the rejection of disciplinarity. If all the texts refer outwards, if the chain of signifiers just goes on and on rather than stopping, there is no certainty, no final reference point in language. Everything just refers to everything else; there is no final meaning of interpretation. Hence, the postulate of “blurring the borders”.

Much of the postprocessual thinking in archaeology shares ground with postmodern thinking. It concerns, e.g., the loss of confidence in science; the attack on essentialism; the stress on diversity of readings; the lack of fixity of meaning. M. Johnson (1999, p. 166) is, however, against an easy equation of postprocessual archaeology with postmodernism.

The question of the impact of postmodernism on archaeological and historical research is still open. There are opinions about the declining years of this thinking and even that we are dealing with a post-postmodernist period, or, at least, we are approaching it. In this context, it is very interesting to recall J.-C. Gardin’s contribution at Maḡralin about the changes in the philosophy and methodology of history recently proclaimed, in an unexpected manner, by P. Ricoeur’s lecture of 2000, which took place in the large hall of the Sorbonne, attended by over a thousand persons.

The fourth part of the contribution presents J.-C. Gardin’s logico-discursive model of archaeological publication „ARKEOTEK”, initiated recently at the University Paris X in collaboration with CNRS (J.-C. Gardin 2002a; 2002b).

The fifth part *Invitation to a reflexive archaeology* notes a marked increase of interest in the theoretical and methodological problems of archaeological research. The object of reflection are, first and foremost, questions such as how language is related to the extraverbal reality, problem of the applicability of the classical conception of truth to the archaeological and historical narratives, criticism of the concept of historical and archaeological sources as “containers” which preserve truth. These are some examples of questions which could not be exhaustively described, defined, analysed and applied in archaeological research, if regarded only on the basis of a positivist conceptual apparatus. The basic problem of the relationship between representation and that which is represented remains an important and urgent one. The notion of experience, the post-postmodernist experiences in particular can be helpful in defining the nature of this relationship.

The author of this contribution realizes that the value of our prediction is very limited and relative. We cannot — as E. Neustupný rightly said — “see farther than the next winding of the road” (E. Neustupný 2001b, p. 37).

Written by the author, verified by Paul Barford

Adres Autora:

Prof dr hab. Stanisław Tabaczyński
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
al. Solidarności 105
00-140 Warszawa
e-mail: stantab@iaepan.edu.pl